

Д.Н. Жолдасбаев, А.Б. Қазбекова

*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

ПАРАСАТТЫЛЫҚТЫ ЖАСЫРЫН ТЕКСЕРУ (INTEGRITY CHECK) СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ҚҰРАЛ РЕТІНДЕ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ ЕНГІЗУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аннотация. Мақалада мемлекеттік сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы алдын алу шарасы ретінде парасаттылықты жасырын тексеру (Integrity Check) талданады. Кездейсоқ және нысаналы тексерулерді, сондай-ақ олардың басты ерекшеліктерін қоса алғанда тексерулердің анықтамасы мен түрлері сипатталады. Бұл құралды халықаралық тәжірибеде, оның ішінде АҚШ, Австралия, Румыния, Молдова, Венгрия және Сингапур елдерінде қолдану мысалдары қарастырылады. Оның нәтижесінде сыбайлас жемқорлық мінез-құлқының алдын алуда және мемлекеттік басқарудың ашықтығын нығайтуда оң әсерін береді. Мақалада кәсіби парасаттылыққа тексерудің қазақстандық тетігін енгізудің ретроспективті талдауы жасалады. Кәсіби парасаттылыққа тексерудің ситуациялық жағдайларының мысалдары талданған. Нәтижесінде ықтимал тәуекелдер анықталды. Авторлар заңнамалық реттеудің, қызметкерлерді даярлаудың және пропорционалдылық пен этика қағидаттарын сақтаудың маңыздылығын көрсетіп, Integrity Check-ті сәтті енгізу бойынша ұсыныстар жасайды. Оған қоса мақалада жасырын тексерулермен байланысты ықтимал шектеулер мен тәуекелдер, сондай-ақ оларды азайту жолдары қарастырылған. Тиісінше, бұл осындай құралды енгізуді жоспарлап отырған елдер үшін мақаланың өзектілігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық; қызметкер; алдын алу; арандату; тестілеу; жасырын тексеру; парасаттылық; адалдық; тәуекел; тетік.

Д.Н. Жолдасбаев, А.Б. Қазбекова

*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

ТАЙНАЯ ПРОВЕРКА НА ДОБРОПОРЯДОЧНОСТЬ (INTEGRITY CHECK) КАК АНТИКОРРУПЦИОННЫЙ ИНСТРУМЕНТ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ

Аннотация. В статье анализируется тайная проверка на добропорядочность (Integrity Check) как превентивную меру против коррупции в государственном секторе. Приводится определение и типология проверок, включая случайные и целевые проверки, а также их основные особенности. Рассмотрены примеры применения этого инструмента в международной практике, включая опыт США, Австралии, Румынии, Молдовы, Венгрии и Сингапура, которые показывают его положительный эффект в предупреждении коррупционного поведения и укреплении прозрачности государственного управления. Рассмотрен ретроспективный анализ внедрения казахстанского механизма проверки на профессиональную добропорядочность. Проанализированы примеры ситуационных кейсов проверки на профессиональную добропорядочность, в которых выявлены потенциальные риски. Авторы предлагают рекомендации для успешного внедрения Integrity Check, подчеркивая важность законодательного регулирования, подготовки сотрудников и соблюдения принципов пропорциональности и этики. В статье также освещены потенциальные ограничения и риски, связанные с тайными проверками, а также пути их минимизации, что делает статью полезной для стран, планирующих внедрение подобного инструмента.

Ключевые слова: коррупция; сотрудник; профилактика; провокация; тестирование; тайная проверка; добропорядочность; честность; риск; механизм.

D.N. Zholdasbayev, A.B. Kazbekova

The Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan,
Kosshy c., the Republic of Kazakhstan

SECRET INTEGRITY CHECK AS AN ANTI-CORRUPTION TOOL: INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION

Abstract. The article analyzes the secret Integrity Check as a preventive measure against corruption in the public sector. The definition and typology of checks, including random and targeted checks, as well as their main features are given. Examples of the use of this tool in international practice are considered, including the experience of the USA, Australia, Romania, Moldova, Hungary and Singapore, which show its positive effect in preventing corrupt behavior and strengthening public administration transparency. A retrospective analysis of the implementation of the Kazakhstan mechanism for checking professional integrity is considered. Examples of situational cases of checking for professional integrity are analyzed, in which potential risks are identified. The authors offer recommendations for the successful implementation of Integrity Check, emphasizing the importance of legislative regulation, employee training and compliance with the principles of proportionality and ethics. The article also highlights the potential limitations and risks associated with secret inspections, as well as ways to minimize them, which makes the article useful for countries planning to implement such a tool.

Keywords: corruption; employee; prevention; provocation; testing; secret check; integrity; honesty; risk; mechanism.

DOI: 10.52425/25187252_2024_34_36

Кіріспе. Сыбайлас жемқорлық құбылысы көптеген елдерде мемлекеттік басқару үшін маңызды сынақ болып табылады. Мемлекеттік институттарға деген қоғамдық сенімге нұқсан келтіреді және оның тиімділігін төмендетеді.

Қазақстан Республикасының елеулі дамуына қарамастан, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл және оның алдын алу құқық қорғау органдарының басым міндеттері болып қала береді.

Мәселен, 2024 жылдың қорытындысы бойынша Жағымды бейбітшілік индексі (Positive Peace Index) рейтингінде Қазақстан 163 елдің ішінен 71-ші орынды иеленді. 8 бағалау факторы бойынша сыбайлас жемқорлық деңгейі көрсеткішінің сегментінде Қазақстан 3,56 балл жинады¹.

2023 жылы Transparency International рейтингінде Қазақстан 39 балл жинап, 180 елдің ішінде 93 орынға ие болды². Нысаналы

индикаторларға сәйкес, Қазақстанның 2026 жылға қарай 47 балға, ал 2030 жылға қарай 55 балға стратегиялық мақсатқа қол жеткізуі жоспарланған³.

Ең алдымен, бұл өмірлік маңызды салалардағы сыбайлас жемқорлықтың көрінісі халықтың мемлекеттік аппарат пен құқық қорғау органдарына деген сенім деңгейінің төмендеуі, халықтың мазасыздығы мен агрессиясының жоғарылауы сияқты ауыр зардаптарға әкеп соқтырады.

Осыған байланысты, Президент Қ.К. Тоқаевтың барлық бағыттар бойынша сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жаңа серпін беру туралы бастамасы және оның «сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте әрекетсіздік азаматтардың наразылық бағыты мен құқықтық нигилизмнің өсуіне алып келеді»⁴ деген әділ ескертуі уақытылы болып отыр.

Ғылыми және құқықтық талдауларға

¹ Positive Peace Report 2024. – 80 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/04/PPR-2024-web.pdf> (Access data: 10.10.2024).

² Corruption Perceptions Index [Electronic resource] – Access mode: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/index/kaz> (Access data: 10.10.2024).

³ Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының 2022-2026 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарына өзгерістер енгізу туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 ж. 2 ақпандағы № 802 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2200000802> (жүгінген күні: 10.10.2024).

⁴ Мемлекет басшысы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері жөнінде кеңес өткізді: 2020 ж. 19 тамыз [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings/memleket-basshysy-sybaillas-zhemkorlykka-karsy-kures-maseleleri-zhoninde-kenes-otkizdi (жүгінген күні: 10.10.2024).

негізделген сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың жаңа нысандарын, сызбалары мен тетіктерін жүйелі және теңгерімді талдаудың шұғыл қажеттілігі туындады. Мемлекеттік және қоғамдық өмірдің түрлі саласындағы сыбайлас жемқорлық деңгейін тиімді және айтарлықтай төмендететін кешенді алдын алу шараларына назар аудару маңызды.

Бұл құбылыстың алдын алудың инновациялық тәсілдерін енгізу шеңберінде, құқық қорғау және азаматтық қорғау органдарының қызметкерлерін кәсіби адалдық пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарды сақтау тұрғысынан жасырын тексеру тәжірибесін енгізе отырып, Қазақстан елеулі қадам жасады.

Мәселені шешудің инновациялық тәсілдерінің бірі – парасаттылыққа құпия тексеруді немесе Integrity Check енгізу. Бұл құқық бұзушылықтың алдындағы кезеңде сыбайлас жемқорлыққа бейімділікті анықтауға бағытталған. Бірқатар елдерде қолданылатын бұл әдіс сыбайлас жемқорлық әрекеттерін тудыруы мүмкін жағдайларды модельдеуге мүмкіндік береді. Бұл мемлекеттік қызметшілердің адалдығын бағалауға және ерте кезеңдерде шаралар қабылдауға мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты – парасаттылықты құпия тексеруді қолданудың әлемдік тәжірибесін сыни талдау және осы тәжірибені әртүрлі құқықтық жүйелерде сәтті енгізу үшін тиісті ұсыныстар беру.

Материалдар мен әдістер. Мақала жазу барысында АҚШ, Австралия, Румыния және Молдова сияқты елдердегі адалдық тексерулерінің тиімділігін бағалау үшін аналитикалық және салыстырмалы әдістер қолданылды. Ақпараттың негізгі көзі ретінде халықаралық ұйымдардың (ЭЙДҰ, Transparency International) есептері және сот практикасы, оның ішінде адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың есептері пайдаланылды.

Нәтижелер, пікірталастар. Құпия парасаттылықты тексеру немесе Integrity Check – тестілеу туралы тексерілетін адам білмейтін үлгіленген жағдай. Мақсаты: заңсыз шешімдер қабылдауға итермелейтін жағдай

жасау арқылы мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа бейімділігін анықтау болып табылады.

Тексерудің екі негізгі түрі бар:

- *тосын* тексерулер: кез келген қызметкерге қолданылады және сыбайлас жемқорлықтың алдын алуға бағытталған. Сыбайлас жемқорлық қаупі жоғары ұйымдарда тосын тексерулер тосқауыл болып қызмет етеді;

- *нысаналы* тексерулер: сыбайлас жемқорлық тәуекелі бар нақты тұлғаларға қатысты жүргізіледі. Осындай тексерулердің негізі – шағымдар, кірістер мен өмір салтындағы сәйкессіздіктер не басқа белгілер болуы мүмкін.

Бұл тексерулердің өзіндік ерекшеліктері мен тәсілдері бар. Мақсаттары мен тәуекел деңгейіне байланысты тексерулерді икемді түрде реттеуге мүмкіндік береді.

Әлемдік тәжірибе парасаттылыққа жасырын тексеру сыбайлас жемқорлыққа қарсы тиімді шара болып табылатынын көрсетіп отыр. Сондықтан оны сәтті қолданудың бірнеше мысалдарын қарастырамыз.

Оңтүстік Уэльсте (Австралия) алғашқы үш жылда 90 нысаналы тексеру жүргізілді. Оның ішінде полиция қызметкерлерінің 1/3 (27%) ғана тексеруден өтті, 40%-ы (немесе 40/90) тексеруден өтпеді. Яғни 17 қызметкерге қатысты қылмыстық іс қозғалған [1].

Румынияда алғашқы үш жылда осындай 118 тексеру жүргізілді. Оған 136 полиция қызметкері қатысты. Олардың үштен біріне жуығы (38 адам немесе 28%) тексеруден өтпеді. 31 қызметкерге қатысты қылмыстық іс қозғалды. 2011-2013 жылдары 239 қызметкердің қатысуымен 206 тест өткізіліп, оның тек 16%-ы (38 адам) осы тестілеуден өтпеген. Бұл 2007-2010 жылдардағы кезеңмен салыстырғанда тестілеуден өтпегендер пайызының екіге жуық төмендегенін көрсетеді [2].

Хопптың айтуы бойынша, Румыниядағы адалдықты тексеру бірден оң әсер етіп, оның ішінде шенеуніктер пара талап етуден тартыншақтай бастаған. Сонымен қатар шенеуніктерге пара беру туралы

хабарламалар көбейіп, пара ұсынатын азаматтар санының азаюына әкелді⁵.

Венгрияда он жыл ішінде (2012-2022 жылдар) 8 830 тексеру жүргізілді. Оның тек бір пайызы (137 тексеру) бойынша қылмыстық немесе әкімшілік істер қозғалып, 83% – сот шешімдері шыққан⁶. 2022 жылы 278 тексеру жүргізіліп, нәтижесінде 13 қылмыстық іс қозғалды⁷.

АҚШ-та 2016 жылға дейін жыл сайын шамамен 500-600 тосын және 25-30 нысаналы тексерулер өткізілді. Нақты деректер бұл тексерулердің күшті профилактикалық рөлін көрсетеді, өйткені осы профилактикалық құралды енгізген он жылдан кейін тестілеуден өтпегендердің пайызы жылына бірнеше жағдайды құрады [2].

Молдовада кәсіби сатылмайтындыққа тексеру енгізілгеннен кейін қысқа уақытта пара ұсыныстары туралы хабарлаған мемлекеттік шенеуніктердің саны 70 есе өсті.

Шенеуніктер пара сұраудан қорқады, өйткені олардың алдында тұрған кез-келген азамат парасаттылыққа тексеруші бола алады. Оған қоса, мемлекеттік қызметкерлер азаматтардан пара алу туралы ұсыныстар жөнінде хабарлай бастады [3].

Сингапурдың CPIB Сыбайлас жемқорлыққа қарсы комиссиясының (1952 жылдан бастап құрылған Corrupt Practices Investigation Bureau) есебіне сәйкес, 2020 жылы 1500-ден астам кәсіби сатылмаушылыққа тексеру жүргізілді. Оның 500-ден астамы жасырын операциялар болып, сыбайлас жемқорлыққа айыпталған 100-ге жуық адам ұсталды. Сонымен қатар, 2020 жылы 60 мемлекеттік қызметкерге қарсы қылмыстық іс қозғалып, 60-тан астам қамауға алынды⁸.

Талданған шетелдік тәжірибе сыбайлас жемқорлық мінез-құлқыты және өзге бұзушылықтарды тежеуде парасаттылыққа тексерудің проактивті әсері мен алдын алудағы рөлін растайды. Бұл мысалдар

парасаттылыққа жасырын тексеру сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін тиімді түрде төмендетіп, үнемі бақылау сезімін тудырып, қызметкерлерді тәртіпке келтіретінін көрсетеді.

Сонымен қатар, ғылыми ортада сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-шаралар қатарындағы парасаттылыққа жасырын тексерулерді енгізуге, жеке компаниялардың лауазымды адамдары мен қызметшілерінің мінез-құлқының әдептілігін бағалауға, сондай-ақ криминология және құқық қолдану практикасы саласында елеулі пікірталас туындап келеді. Бұл орайда зерттеушілер осы мәселені жақтаушылар мен сынаушылар болып бөлінеді.

Сонымен, британдық әлеуметтанушы Тим Ньюберн жасырын тексерулерді ерте кезеңдерде жүйелік мәселелерді анықтауға көмектесетін құрал ретінде қарастырады. Олардың ірі сыбайлас жемқорлық жанжалдар туындауына жол бермейді [4, 62 б.]. Австралиялық зерттеуші Алан Уилсон «құпия сатып алушы» тәжірибесіне және осыған ұқсас жасырын бағалау әдістеріне назар аударады. Олардың маркетингке ғана емес, сонымен қатар қызметкерлердің мінез-құлқының этикасын талдауға да қатыстылығын көрсетеді [5].

Әлеуметтанушы және құпиялылық жөніндегі сарапшы Гарри Т. Маркс, бұл мәселеге сыни қарап, оның этикалық-құқықтық келешегін көрсетеді. Мұндай әдістерді қолдану кезінде кінәсіздік презумпциясы мен жеке басқа қол сұғылмаушылық құқығын бұзу туралы ескертеді [6]. Әлеуметтану және әдістану саласындағы британдық зерттеуші Дэвид Калви жасырын тексерулердің моральдық екіұштылығын атап өтіп, олардың заңдылығы көбінесе мақсаттардың ашықтығы мен нақты этикалық реттеулердің болуына байланысты екенін атап өтті [7].

Қазақстанда парасаттылыққа жасырын

⁵ Integrity testing: Too effective for corrupt countries? [Electronic resource] – Access mode: <https://uncaccoalition.org/integrity-testing-too-effective-for-corrupt-countries/> (Access data: 10.10.2024).

⁶ Fifth evaluation round. Preventing corruption and promoting integrity in central governments (top executive functions) and law enforcement agencies // Evaluation report. Hungary. – 60 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://rm.coe.int/fifth-evaluation-round-preventing-corruption-and-promoting-integrity-i/1680ab87f5> (Access data: 10.10.2024).

⁷ International conference organised by the National Protective Service [Electronic resource] – Access mode: <https://corruptionprevention.gov.hu/international-conference-organised-by-the-national-protective-service> (Access data: 10.10.2024).

⁸ Constant Vigilance Vital To The Fight Against Corruption [Electronic resource] – Access mode: <https://www.cpiib.gov.sg/press-room/press-releases/constant-vigilance-vital-to-the-fight-against-corruption/> (Access data: 25.12.2024).

тексеру туралы ғылыми диалог сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа шараларды, институционалдық қайта құруларды енгізу мен мемлекеттік және құқық қорғау органдарына қоғамның сенім деңгейін арттыруға ұмтылу аясында жүргізіледі. Бірқатар қазақстандық зерттеушілер жасырын тексерулерді ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың бөлігі және мемлекеттік қызметшілердің тиімділігін бағалау құралы ретінде қарастырады.

Сонымен, жасырын тексерулердің формальды түрде тіркелмейтін сыбайлас жемқорлық тәжірибелерін анықтау қабілетіне А. Алмағамбетов [8, 43 б.] назар аударады. Ал З. Капсалямова билік органдарына деген сенімді нығайту үшін нақты нормативтік және этикалық реттеудің маңыздылығын [9, 89 б.] атап көрсетеді. Сонымен бірге, Б.К. Мадумаров заңнамалық нормалар мен транспарентті әдіснамалық стандарттардың қажеттілігін, онсыз жасырын тексерулер ерікті бағалау мен арандату құралына айналуы мүмкін [10, 57 б.] екенін айтқан. Е.Н. Садықов егер жасырын тексерулер әдейі арандату немесе қызметкерлерге деген сенімсіздік ретінде қарастырылса, құрмет пен сенім туралы мәдени ой қайшылықтарына, сондай-ақ мемлекеттік органдардың моральдық беделінің төмендеу қаупіне [11, 108 б.] назар аударады.

Оған қоса, парасаттылықты тексеру көбінесе этикалық және құқықтық қиындықтарға әкеп соғады. Атап айтқанда, Адам құқықтары жөніндегі еуропалық сот: мұндай тексерулер тексерілетіндердің құқықтары мен арандатушылыққа жол бермеуін ескерте отырып жүргізілуі тиіс екенін атап көрсетеді. Негізгі құқықтық және этикалық мәселелерге келесілер жатады:

- *арандату*: тексерудің арандатушылыққа айналатын жағдайларын құқықтық жүйе алдын алу керек. Мысалы, кейбір елдерде тексерушіні құқық бұзушылыққа белсенді түрде көндіруге тыйым салынады;

- *ашықтық және қадағалау*: бірқатар елдерде, мысалы Мажарстан мен Аустралияда жасырын тексерулер жүргізу үшін прокурордың рұқсаты қажет. Бұл олардың заңдылығы мен пропорционалдығын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл туралы Самбей, Аллен, Мандич және Джорджевич сияқты шетелдік ғалымдар адалдық сынақтары жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқықтары мен конституциялық кепілдіктерді бұзуы мүмкін деген қорытынды жасайды [12].

Адам құқықтары туралы еуропалық конвенция қоғамдық орындарда жасырын жазбаны пайдалануға тыйым салады және оны пайдалану кезінде құпиялылықты реттейді⁹.

Мәселен, Молдовада кәсіби сатылмаушылықты тестілеу туралы заңнаманың кейбір ережелерін Конституциялық сот 2015 жылы конституциялық емес деп таныды. Яғни тестілеуді бастау рәсімдерін реттейтін заңның ережелері парасаттылық пен объективтілік критерийлеріне сәйкес келмейді, кінәсіздік презумпциясын орындамайды [13].

Шетелдік сот практикасы жасырын аудио және бейнежазбаны қылмыс оқиғасынсыз пайдалану конституциялық емес деп танытындығын көрсетеді. Сонымен бірге жеке өмір құқығын бұзу және конституциялық кепілдіктерді бұзу ретінде қарастырады.

Мысалы, «АҚШ Джонсқа қарсы» 2012 жылғы істе АҚШ-тың Жоғарғы Соты күдіктінің көлігіне GPS бақылау құрылғысын негізсіз орнату төртінші түзетудің мағынасы бойынша тінту болып табылады, сондықтан ордер болуы міндетті деп шешті¹⁰.

Сонымен қатар 2012 жылғы «ACLU Альвареске қарсы» ісінде АҚШ-тың жетінші округтағы апелляциялық соты «Иллинойс тыңдау туралы» заңының «адамның келісімінсіз аудиожазбаларды жазуға тыйым салатын» ережесі қоғамдық орындарда жасалған аудиожазбаларға қатысты конституциялық емес деп таныды¹¹.

⁹ Европейская конвенция по правам человека (изм. и доп. Протоколом № 11 и № 14, вступившими в силу 1 июня 2010 г.) // Конвенция о защите прав человека и основных свобод. – г. Рим, 4.XI.1950 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols> (дата обращения: 10.10.2024).

¹⁰ United States v. Jones [Electronic resource] – Access mode: <https://www.oyez.org/cases/2011/10-1259> (Access data: 10.10.2024).

¹¹ Мониторинг свободы мирных собраний в некоторых государствах-участниках ОБСЕ: отчет (май 2011 г. – июнь 2012 г.) / Бюро по демократическим институтам и правам человека [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/b/97056.pdf> (дата обращения: 10.10.2024).

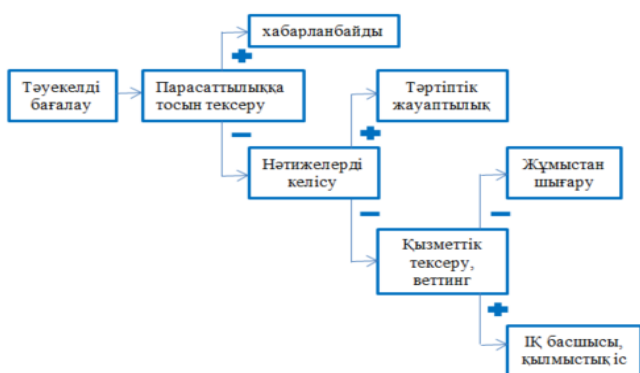
Еуропалық адам құқықтары соты «Кепке Германияға қарсы» 2008 жылғы істе мемлекеттік қызметкер мен журналист арасындағы кездесудің жасырын жазбасы адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның 8-бабына сәйкес лауазымды адамның жеке өмірге қол сұғылмаушылық құқығын бұзады деп шешті [14, 106 б.].

Алайда кәсіби парасаттылыққа жасырын тексерудің ұлттық тетігі үлгіленген жағдайда оған жасырын аудио және бейнебақылау жүргізуді және оның мінез-құлқын одан әрі бағалауды көздейді.

Конституциялық құқықтардың бұзылуын болдырмау мақсатында, заң шығарушы қызметкерлерді жұмысқа қабылдау кезінде тестілеуден өту мүмкіндігі туралы міндетті түрде жазбаша хабардар етуді көздейді.

Қазақстан Республикасында бірінші

1. Тәртіптік үлгі (тосын)

1. Әкімшілік үлгі (нысаналы)

1-сурет. Парасаттылыққа тексеру тетігінің қазақстандық үлгісі

Үлгілер 2023 жылғы 10 наурызда барлық мүдделі мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдардың қатысуымен жиналыста ұсынылды. Жиында айтылған ұсыныстар мен мүдделі мемлекеттік органдардың ұстанымдарын, шетелдік тәжірибені ескеріп, парасаттылыққа тексеру тетігі (Integrity Check) әзірленді.

Кәсіби парасаттылыққа тестілеу – кәсіби сатылмауды қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, мінез-құлықтың этикалық стандарттарына сәйкестігін тексеру, сыбайлас жемқорлыққа әкелетін факторларды анықтау, бағалау және жою үшін жүргізілуі тиіс.

кезекте құқық қорғау органдары мен бақылау-қадағалау органдарының қызметкерлері үшін парасаттылыққа тексеру институтын енгізу туралы ұсыныс 2019 жылғы 20 мамырда Мемлекет басшысының төрағалығымен өткен «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шаралар туралы» кеңесте айтылды.

Осыған байланысты құқық қорғау органдарының қызметкерлері болып табылатын мемлекеттік қызметшілерге қатысты парасаттылыққа тексеруді енгізуді ұсынылды.

Парасаттылыққа тексеру тетігінің қазақстандық үлгісін әзірлеу үшін халықаралық сарапшылар тартылды. Оны әзірлеу барысында тәртіптік және әкімшілік болып саналатын екі үлгі нұсқасы әзірленді (1-суретті қараңыз).

Тексерулер заңды болуы үшін олар заңдылық, пропорционалдылық және қажеттілік қағидаттарына сәйкес келуі керек. Осы орайда келесі мысалдарды ұсынамыз (1-кестені қараңыз).

Құқық қорғау органдары қызметкерлерінің парасаттылығына жасырын тексеру бойынша келтірілген кейстерде конституциялық құқықтардың бұзылуы және қылмыс жасауға арандату туындауы мүмкін.

Сондықтан, құқық қорғау органдары қызметкерлерін жасырын тексеру жобасы үшін қолданатын тәжірибе қауіп төндіруі, қолайсыз және қауіпті жағдайларды тудыруы мүмкін ықтимал арандатушылықпен бірге

<i>Парасаттылыққа арналған жасырын тестілеу мысалдары</i>	<i>Еліктелген жағдай</i>	<i>Конституциялық құқықтарды бұзу, арандату, тұрғылықты жерге қол сұғылмаушылық және т.б.</i>
<i>Сыйлық жағдайы</i>	Тексерілушіге курьер арқылы жұмыс орны бойынша (кезекші бөлімде қалдыру) немесе тұрғылықты жері бойынша (тексеруші болмаған кезде үйіне беру) сыйлық жіберіледі.	арандату, жеке өмірге және тұрғын үйге қол сұғылмаушылық құқығын бұзу
<i>Қылмыстық іс бойынша заңсыз тапсырма</i>	Құрылымдық бөлімшенің басшысы бағынысты тергеушіні, офицерді шақырады және қылмыстық істі тоқтату немесе дәлелдемелерді бұрмалау бойынша сот келешегі бар іс бойынша заңсыз тапсырма береді. Егер тексеруші бұл туралы жоғары тұрған басшыға хабарласа немесе хабарлау үшін қажетті шаралар қабылдаса, тексеруден өтті.	заңсыз әрекеттерді жасауға арандату, таңдау еркіндігі құқығын бұзу
<i>Сыбайлас жемқорлық бойынша кеңес сұрап қоңырау шалу</i>	Жасырын адам тексерілушіге қоңырау шалып, өзін таныстырады. Оған белгілі бір әріптесі оның нөмірін бергенін айтады. Болжам бойынша, бұл адам сыбайлас жемқорлық жағдайына тап болып, ол үшін жауаптылықтан қалай құтылуы туралы кеңес сұрап, кездесуді ұсынады. Егер қызметкер кездесуге келіссе немесе заңсыз кеңестер берсе ол тексеруден өтпеген деп есептеледі. Ал егер бас тартса және бұл туралы жоғары тұрған басшылыққа хабарлау үшін қажетті шараларды қабылдаса, тексеруден өтеді.	Ар-намыс пен қадір-қасиетті қорғау құқығын бұзу, кінәсіздік презумпциясы құқығын бұзу, арандату
<i>Қылмыстық процеске қатысушының ұсынысы</i>	Қылмыстық процеске қатысушы тұлғасындағы жасырын тексеруші (куә, күдікті) тергеушіден оның қатысуымен жоспарланған тергеу әрекетін не процесік шешімді кейінге қалдыруды сұрап, ол үшін қызмет түрін (монша, авто жөндеу және т.б.) немесе алғыс (бензин, сыйлық және т.б.) ұсынады. Тексеруші заңсыз әрекетке итермелеу фактісі туралы хабарлау үшін бас тартса немесе қажетті шараларды қабылдаса, тексеруден өтті.	сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне, оның ішінде пара алуға арандату

1-кесте. Кәсіби парасаттылыққа тестілеу мысалдары

жүреді.

Нәтижесінде ар-намыс пен қадір-қасиетті қорғау, тұрғын үйге қол сұғылмаушылық, таңдау еркіндігі, кінәсіздік презумпциясы құқығының бұзылуына әкелуі мүмкін. Сондықтан жасырын тексерулер жүргізу кезінде заңдылық пен әділеттілік қағидаттарын сақтау теріс пайдаланудың алдын алу және сыбайлас жемқорлық тәжірибелерін ілгерілету үшін маңызды шарт болып табылады.

Қорытынды. Сонымен, халықаралық тәжірибені талдау негізінде Integrity Check-ті тиімді енгізу үшін бірнеше негізгі ұсыныстарды бөліп көрсетеміз.

Біріншіден, халықаралық тәжірибе, оның ішінде сот тәжірибесі мен ұсынымдар парасаттылықты тексеру кезінде этикалық және құқықтық нормаларды қатаң сақтау қажеттілігін көрсетеді. Қазақстандық тәжірибеде қолданылатын кейстерде арандату және азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзу белгілері бар. Осыған байланысты, арандатушылықты болдырмауға және адам құқықтарын сақтауға мүмкіндік беретін тексерулер жүргізу үшін ашық заңнамалық негіз әзірлеу маңызды. Азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзуды және арандату болмауы тиіс.

Екіншіден, Integrity Check енгізетін елдер тексерулерді жергілікті заңнамаға бейімдей отырып, өздерінің құқықтық жүйесінің ерекшеліктерін ескеруі керек. Қазақстандық мысалда көрсетілгендей, тексеру үлгісін енгізу теріс пайдаланудың алдын алу және парасаттылыққа тексерудің ашық және басқарылатын құрылымын құру үшін заңнамалық бекітуді талап етеді.

Үшіншіден, парасаттылықты тексеруді бастамас бұрын қызметкерлерді оқыту, тексерушілерді арнайы даярлау және нақты сценарийлерді құру негізсіз тексерулерден аулақ болуға және объективті бағалауға ықпал етеді. Мысалы Молдовада парасаттылыққа тексеруді бастамас бұрын Ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы орталық 500-ге жуық тренинг өткізген.

Төртіншіден, жасырын тексерулердің оң әсері сыбайлас жемқорлықтың төмендеуіне ғана емес, сондай-ақ қоғамның мемлекеттік институттарға деген сенімін нығайтуға да әсер етеді.

Сонымен, халықаралық тәжірибені талдау парасаттылыққа жасырын тексеруді енгізу сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның маңызды элементі болуы мүмкін екенін көрсетеді. Сәтті іске асырудың мысалдары оның профилактикалық рөлі мен тежегіш әсерін көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Prenzler, T. Models of police oversight: a critique / T. Prenzler, C. Ronken // Policing and Society: An International Journal. – 2001. – № 11:2. – Pp. 151-180. – DOI:10.1080/10439463.2001.9964860.
2. Нас, P. Integrity Testing in Poland – Issues, Experience and Practical Comments / P. Нас // Internal Security. – 2016. – № 8 (2). – Pp. 67-84. – DOI:10.5604/01.3001.0010.2271.
3. Садинов, Т. Тестирование на добропорядочность: сб. научн. ст. по материалам междунар. круглого стола «Актуальные вопросы противодействия коррупции». – Косшы: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2024. – С. 48-110.
4. Newburn, T. Understanding and preventing police corruption: lessons from the literature / T. Newburn. – Police Research Series Paper 110. – London: Home Office, 1999. – 65 p.
5. Wilson, A.M. The role of mystery shopping in the measurement of service performance [Electronic resource] / A.M. Wilson // Managing Service Quality: An International Journal. – 1998. – № 6 (8). – Pp. 414-420. – Access mode: <https://doi.org/10.1108/09604529810235123> (Access data: 23.12.2024).
6. Marx, G.T. Undercover: Police Surveillance in America / G.T. Marx. – Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1988. – 368 p.
7. Calvey, D. Covert Research: The Art, Politics and Ethics of Undercover Fieldwork / D. Calvey

// SAGE Publications Ltd. – 2017.

8. Алмагамбетов, А. Проблемы предотвращения коррупции в государственной службе Казахстана и роль тайной проверки на добропорядочность / А. Алмагамбетов // Вестник Каспийского университета права и общественных наук. – 2020. – № 2. – С. 34-50.

9. Капсалямова, З. Меры по повышению прозрачности и добропорядочности в деятельности госорганов Казахстана / З. Капсалямова // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2018. – № 3. – С. 88-96.

10. Мадумаров, Б.К. Тайная проверка на добропорядочность: правовые аспекты и эффективность применения в Казахстане / Б.К. Мадумаров // Юридический журнал Казахстана. – 2019. – № 3. – С. 45-58.

11. Садыков, Е.Н. Проблемы этичности скрытых проверок государственных служащих: сравнительный анализ международной и казахстанской практики / Е.Н. Садыков // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2021. – № 2. – С. 98-110.

12. A.M. Sampei. Allen. Integrity testing. – 13 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806eef2b> (Access data: 10.10.2024).

13. В. Суружиу. Как НЦБК тестирует на профессиональную неподкупность [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://noi.md/ru/news_id/210046 (дата обращения: 10.10.2024).

14. Боднар Адам. Res interpretata: юридическая сила постановлений Европейского суда по правам человека для государств, не являющихся сторонами в деле / Боднар Адам // Сравнительное Конституционное Обозрение. – 2011. – № 3. – С. 82-114.

References:

1. Prenzler, T. Models of police oversight: a critique / T. Prenzler, C. Ronken // Policing and Society: An International Journal. – 2001. – № 11:2. – Pp. 151-180. – DOI:10.1080/10439463.2001.9964860.

2. Нас, P. Integrity Testing in Poland – Issues, Experience and Practical Comments / P. Нас // Internal Security. – 2016. – № 8 (2). – Pp. 67-84. – DOI:10.5604/01.3001.0010.2271.

3. Sadinov, T. Testirovanie na dobroporjadocnost': sb. nauchn. st. po materialam mezhdunar. kruglogo stola «Aktual'nye voprosy protivodejstvija korrupcii». – Kossy: Akademija pravohranitel'nyh organov pri General'noj prokurature Respubliki Kazahstan, 2024. – S. 48-110.

4. Newburn, T. Understanding and preventing police corruption: lessons from the literature / T. Newburn. – Police Research Series Paper 110. – London: Home Office, 1999. – 65 p.

5. Wilson, A.M. The role of mystery shopping in the measurement of service performance [Electronic resource] / A.M. Wilson // Managing Service Quality: An International Journal. – 1998. – № 6 (8). – Pp. 414-420. – Access mode: <https://doi.org/10.1108/09604529810235123> (Access data: 23.12.2024).

6. Marx, G.T. Undercover: Police Surveillance in America / G.T. Marx. – Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press, 1988. – 368 p.

7. Calvey, D. Covert Research: The Art, Politics and Ethics of Undercover Fieldwork / D. Calvey // SAGE Publications Ltd. – 2017.

8. Almagambetov, A. Problemy predotvrashhenija korrupcii v gosudarstvennoj sluzhbe Kazahstana i rol' tajnoj proverki na dobroporjadocnost' / A. Almagambetov // Vestnik Kaspijskogo universiteta prava i obshhestvennyh nauk. – 2020. – № 2. – S. 34-50.

9. Kapsaljamova, Z. Mery po povysheniju prozrachnosti i dobroporjadocnosti v dejatel'nosti gosorganov Kazahstana / Z. Kapsaljamova // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. – 2018. – № 3. – S. 88-96.

10. Madumarov, B.K. Tajnaja proverka na dobroporjadocnost': pravovye aspekty i jeffektivnost' primenenija v Kazahstane / B.K. Madumarov // Juridicheskij zhurnal Kazahstana. – 2019. – № 3. – S. 45-58.

11. Sadykov, E.N. Problemy jetichnosti skrytyh proverok gosudarstvennyh sluzhashhih: sravnitel'nyj

analiz mezhdunarodnoj i kazahstanskoj praktiki / E.N. Sadykov // Vestnik KazNU. Serija juridicheskaja. – 2021. – № 2. – S. 98-110.

12. A.M. Sampei. Allen. Integrity testing. – 13 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806ef2b> (Access data: 10.10.2024).

13. V. Suruzhiu. Kak NCBK testiruet na professional'nuju nepodkupnost' [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: https://noi.md/ru/news_id/210046 (data obrashhenija: 10.10.2024).

14. Bodnar Adam. Res interpretata: juridicheskaja sila postanovlenij Evropejskogo suda po pravam cheloveka dlja gosudarstv, ne javljajushihsja storonami v dele / Bodnar Adam // Sravnitel'noe Konstitucionnoe Obozrenie. – 2011. – № 3. – S. 82-114.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Данияр Нұрлыбекұлы Жолдасбаев – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының магистранты, e-mail: 055dan@mail.ru.

Жолдасбаев Данияр Нурлыбекович – магистрант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, e-mail: 055dan@mail.ru.

Zholdasbayev Daniyar Nurlybekuly – Master's Student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, e-mail: 055dan@mail.ru.

Айсұлу Болатқызы Қазбекова – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институты Қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының жетекші ғылыми қызметкері, экономика және заң ғылымдарының магистрі, e-mail: kab_astana@mail.ru.

Қазбекова Айсұлу Болатовна – ведущий научный сотрудник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, магистр экономических и юридических наук, e-mail: kab_astana@mail.ru.

Kazbekova Aisulu Bolatovna – Leading Researcher at the Center for the Study of Problems in the Field of Protection of Public Interests of the Interdepartmental Research Institute of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Master of Economic and Legal Sciences, e-mail: kab_astana@mail.ru.